

УДК 327.5

Чинники конфліктності в міжнародних соціально-економічних і політичних процесах

Сергій Сірий,

кандидат політичних наук,
доцент кафедри військово-гуманітарних дисциплін
Військового інституту
Київського національного університету
ім. Т. Шевченка

У статті розглядаються основні форми впливу процесів глобалізації на посилення джерел конфліктності в контексті міжнародних відносин, насамперед на периферії сучасної міжнародної системи.

Ключові слова: глобалізація, глобальні ризики, державний суверенітет, конфліктогенність.

The paper examines basic forms of globalization processes' influence over intensifying the source of conflictness in the context of international relations, first of all on the periphery of modern international system.

Keywords: globalization, global risks, state sovereignty, conflictogenity.

Розуміння сутності локальних війн і воєнних конфліктів та їх впливу на долю людства потребує глибокого аналізу особливостей процесів глобалізації.

Вагомий вклад у вивчення глобалізації як суспільного явища зробили такі дослідники, як І. Валлерстайн [4; 5], З. Бжезинський [1; 2], Р. Дарендорф [38], Г. Кіссінджер [17], Д. Стігліц [29], А. Тойнбі [30], Е. Тоффлер [31; 32; 33], К. Уолтц [40], Д. Форрестер [35], Ф. Фукуяма [36], С. Гантінгтон [21; 37]. Основні підходи сучасних західних політологів до проблеми конфліктів висвітлені у збірці Р. Бетса „Конфлікт після „холодної війни”, до якої увійшли концептуальні есе багатьох відомих авторів. Ці твори присвячені

оцінкам наслідків глобалізації, її впливу на боротьбу за життєво важливі ресурси, а також на такі фактори, як довкілля, міграція, тероризм тощо.

В українській науковій літературі проблематика конфліктогенних чинників за умов глобалізації та постбіполярності висвітлюється в працях О. Бодрука, М. Капітоненко, В. Мандрагелі, Г. Перепелиці, М. Шульги, а також, певною мірою, у розвідках О. Бардіна, О. Білоруса, В. Богдановича, А. Гальчинського, В. Дергачова, Б. Канцелярука.

Глобалізація спричинена двома потужними рушійними силами: з одного боку, це науково-технічний прогрес, особливо в галузі комунікацій та інформаційних технологій; з іншого боку — зниженням національних бар'єрів на шляху міжнародної торгівлі та інвестицій (економічною лібералізацією). У постбіполярній системі міжнародних відносин цей процес набув нових форм. Після „холодної війни” новий світовий порядок формується як глобальний світоустрій з набагато більш інтенсивними та різнобічними внутрішніми зв'язками, ніж за попередньої міжнародної системи. Сучасна міжнародна система — це не суспільство у звичайному розумінні, „але і не просто система держав. Це новий соціум, що поступово знаходить визначеність” [10, с. 93].

Сутністю глобалізації є перетворення людства на єдину структурно-функціональну систему, в якій глобальна цивілізація характеризується нерівноправністю компонентів [8, с. 40]. Це призводить до нерівності держав через нерівність технологій та умов життя країн „золотого мільярда” та архіпелагу територій, що формується на краю цивілізації, враженому соціальним хаосом [23, с. 194].

Основою економічної глобалізації є загострення конкурентної боротьби за контроль над природними ресурсами і ринками збуту. Одні країни, переслідуючи свої національні інтереси, одержують переваги і зиски, інші ж потрапляють у дуже складну ситуацію, якщо не в повну залежність від постачання технологій і зовнішньої допомоги. Так, США, володіючи найпотужнішим військовим потенціалом (37 % загальних світових витрат у воєнній сфері [27, с. 143]), стали безумовним світовим лідером, який чинить найбільший вплив на світові процеси. Завдяки здобуткам у сфері науково-технічного прогресу, країни Заходу залучають до тимчасових коаліцій більшість країн світу, насаджують у них власну систему цінностей. „Глобалізація, яка ґрунтується на науково-технічних засобах, трансформує суспільні відносини в більш конфліктні. Ініціатором цього конфлікту виступає Захід, агресивність якого ґрунтується на технічній і технологічній перевазі над Сходом” [3, с. 147].

Вдосконалення технологій у поєднанні з домінуванням в інформаційному просторі створює уявлення про непорушність „нового світового порядку”. Проте багато політичних аналітиків розцінюють цей порядок скоріше як новий світовий безлад. У цьому зв'язку заслуговує на увагу теза О. Доброчєєва щодо „вихрової глобалізації”, згідно з якою новий світовий порядок більше схожий не на стійкий однополярний світ, а на соціальний

смерч, в епіцентрі якого видима стабільність, а на периферії – масштабні руйнування. Спокій США як держави-лідера „нового світового порядку” досягається за рахунок нарощування криз на периферії [24, с. 214 - 215].

Ідеологічним фундаментом ринкової глобалізації є неолібералізм. З точки зору його adeptів, альтернативи вільному ринкові немає. Як зазначав М. Фрідман у книзі „Капіталізм і свобода”, оскільки досягнення прибутку є сутністю демократії, то будь-який уряд, що здійснює антиринкову політику, є антидемократичним [7, с. 94]. Цей підхід чітко вказує на джерела конфліктності в сучасній системі міжнародних відносин.

Механізм максимізації ринкових відносин негативно впливає на екологію планети, призводить до вичерпання природних ресурсів, стимулює духовну деградацію людини не тільки в бідних країнах, де людиність змушена виживати будь-якими засобами, а й в досить успішних, де реклама нав’язує суспільній свідомості таку цінність, як споживання заради споживання (що сприяє подальшому пограбуванню бідних, виснаженню природних ресурсів) [25, с. 424].

Таким чином, глобальна гегемонія і економічна глобалізація доповнюють одне одного: США виступають за відкриту глобальну систему, але ж вони самі для себе визначають, наскільки схильні залежати від неї. США використовують свою воєнну та економічну потугу для просування власних інтересів, декларуючи прихильність до економічної глобалізації (ім це економічно вигідно) і послідовно обстоюючи свій державний суверенітет (ім це політично вигідно) [2, с. 193, 195]. У Г. Кіссінджера навіть саме поняття „глобалізація” інтерпретується відверто однобічно: це експансія західної цивілізації на „інший світ” [28, с. 21]. Полемізуючи з Г. Кіссінджером, Дж. Сорос зазначав, що безумовно „США посідають домінуючу позицію в глобальній економіці. Якщо хтось і стоїть біля керма економічної політики, то це Сполучені Штати Америки. США не можуть робити все, що їм заманеться, однак практично нічого не може відбуватися без їх згоди” [27, с. 137 - 138].

Однак „привілеї”, якими користуються США в економічній, фінансовій та політичній сфері, мають тенденцію до скорочення. І. Валлерстайн, зокрема, зазначав, що спроможність світового гегемона безперешкодно нав’язувати свою волю іншим „великим державам” триватиме щонайбільше 50 років [6, с. 20]. На його думку, США більше не володіють повною мірою тими потужними трьома складовими, які забезпечували їх військову могутність у минулому: грошовими засобами, готовністю населення країни відшкодовувати витрати на воєнні дії, а також політичним контролем над Західною Європою і Японією [5, с. 26]. З цими міркуваннями погоджувався й Г. Кіссінджер; він вважав, що відносно військове домінування США поступово зменшуватиметься. Те, що вже не існує чітко визначеного супротивника, призведе до тиску зсередини, щоб спрямувати ресурси на виконання першочергових завдань, не пов’язаних з оборонною сферою. І цей процес вже розпочався. Коли загроза більше

не має універсального характеру і кожна країна оцінює небезпеки, які конкретно їй загрожують, то суспільства, які перебували під захистом США, будуть змушені взяти на себе більшу частку відповідальності за свою безпеку. Отже функціонування нової міжнародної системи обумовить рівновагу навіть у воєнній сфері, хоча для досягнення такого стану знадобляться десятиліття. Ще рельєфніше ці тенденції стануть помітнішими в економічній сфері, де американське домінування вже відходить в минуле [17, с. 5]. Так, російський дослідник А. Уткін зазначав, що, попри нинішній імперський статус, перспективи американського домінування у світі досить сумнівні [34, с. 40 - 41].

Про ступінь уявлень щодо стійкості політичного домінування США можна судити з роздумів З. Бжезінського. У книзі „Вибір: глобальне панування чи глобальне лідерство” він застерігає, що США з безперечного лідера можуть перетворитись на об’єкт заздрощів і ненависті: „Америку, занепокоєну інтересами власної безпеки, цілком імовірно чекала б ізоляція в оточенні ворожого світу. А якщо у пошуках безпеки для однієї себе їй трапилося б втратити самоконтроль, то „землі вільних людей” загрозувало б перетворення на державу-гарнізон, наскрізь просякнуту духом обложеної фортеці” [2, с. 9]. До речі, З. Бжезінський не вважає глобалізацію суто американським проектом: „...Насправді глобалізація більшою мірою є результатом некерованого проникнення сучасних технологій крізь традиційні бар’єри часу і простору, ніж навмисним результатом реалізації американських доктрин” [2, с. 15].

Зростання антагоністичних факторів та конфліктності в міжнародних соціально-економічних і політичних процесах доцільно розглядати під кутом зору окремих сфер відносин, включаючи економічні, фінансові, політичні, інформаційні, воєнні. При цьому основною сферою поширення процесів глобалізації є міжнародна економічна система, яка включає глобальне виробництво, обмін і споживання, що здійснюється підприємствами в національних економіках і на всесвітньому ринкові. На початку XXI століття міжнародна економічна система перетворилася на складну структуру, що поширюється на 200 держав. Усі вони тією чи іншою мірою беруть участь у виробництві сукупного продукту і в різний спосіб регулюють національні ринки. У загальному вигляді світова економіка являє сукупність двох процесів – глобалізації ринків (капіталу, інвестицій, трудових ресурсів, товарів і послуг) та глобалізації економічних форм (укрупнення організаційних структур та інститутів, включаючи й транснаціональні корпорації та фінансові структури). Глобалізація і „перехід національних економік під зовнішнє управління фінансових інститутів створюють політичну ситуацію, яку віддалено можна порівняти з режимом контрибуцій у переможеній країні. Це щось принципово інше, ніж суверенна національна держава та концепція відкритого громадянського суспільства” [23, с. 173]. Глобалізаційні процеси не можна розглядати як гру з нульовим результатом, проте на практиці не

всім країнам вдалося домогтися адекватного розподілу вигод і ефективно скористатися новими можливостями [39, р. 4 - 6].

При цьому зростання впливу потужних корпорацій, які отримали від глобалізації найбільше вигод, висуває на порядок денний питання про соціальну відповідальність. „Економічний націоналізм окремих держав втратив свій сенс, а головними акторами на економічній сцені стали глобальні фірми” [19, с. 12]. 2000 року у світі налічувалося 60 тисяч ТНК. Транснаціональне виробництво значно перевищує глобальний рівень експортних операцій. На ТНК припадає щонайменше 25 % світового виробництва і 70 % обсягу світової торгівлі. Обсяг їхніх продажів дорівнює майже половині світового ВВП [9, с. 55]. Окрім того, ТНК для свого динамічного розвитку змушені постійно задовольняти потреби в нарощуванні ресурсної бази, у тому числі й за рахунок залучення загальносвітових джерел природних ресурсів.

Всі ці обставини і призводять, зрештою, до таких негативних наслідків, як експансія іноземної валюти, забезпечення пріоритету військово-політичних рішень, концентрація в бідних країнах екологічно небезпечних виробництв, дискримінація конкурентів у сфері використання дефіцитних ресурсів тощо [11, с. 62].

Глобальні ринки, глобальні технології, глобальні ідеї і глобальна солідарність можуть збагатити життя людей у всіх країнах і значно розширити можливості вибору. Та водночас глобалізація загрожує й значними ризиками. На думку М. Загладіна [12, с. 10], це проявляється в тому, що:

- виокремлюється „центр” світової економіки, де концентрується розробка високих технологій, міжнародна банківська і комерційна діяльність (так звана „Північ”);
- з’являється „периферія” глобальної економіки, яка включає більше сотні країн з населенням приблизно 4 млрд. чол.; ці країни виступають ринками збуту продукції, сировини, енергоносіїв; на їх території розташовуються екологічно брудні і складальні виробництва (так званий „Південь”);
- виокремлюються кілька десятків країн, які випадають і з першої, і з другої групи („глибока периферія”); вони практично виключені з міжнародного поділу праці, оскільки в них дуже низький рівень життя, дошкуляє їм і політична та соціальна нестабільність; з цих країн плінуть основні потоки мігрантів у більш благополучні країни.

Процеси глобалізації збільшують прірву між світовими лідерами і більшістю інших країн [29, с. 74 - 75]. Загальний соціально-економічний стан, зокрема, якість життя більшості населення незахідних держав в останні десятиріччя не поліпшується, а навпаки — деградує. Це особливо помітно в таких регіонах, як тропічна Африка і пострадянська Євразія. Відтак підвищується загроза їх маргіналізації. Складність глобалізації полягає в тому, що, принаймні на перший погляд, найбільші зиски від

неї непропорційним чином дістаються найбагатшим країнам, а негативні її аспекти позначаються на найбідніших країнах світу. Це свідчить про те, що в сучасному світі, в умовах глобалізації, маємо справу із взаємопов'язаними, проте різноспрямованими тенденціями історичного руху. В цьому сенсі принципово важливими є висновки таких вчених, як Ю. Пахомов, С. Кримський і Ю. Павленко, які зазначають: „Трагізм ситуації, яка виникла на глобальному рівні, полягає в тому, що Захід за своєю природою не може існувати без глобальної експансії, і йому не подолати порив максималізму до збагачення на світовій арені” [25, с. 425]. Внаслідок дії різних чинників, зокрема глобалізації, зростають надбання окремих суспільств, але водночас прискорюється несправедливий розподіл багатства. При цьому збільшення розриву між розвинутими країнами і країнами, які розвиваються, є серйозним дестабілізуючим фактором, що стимулює, зокрема, асиметричні тенденції у світовій системі [16, с. 98].

Вплив глобалізації на посилення конфліктогенних чинників у міжнародній взаємодії може розглядатися в контексті кількох основних функціональних або секторальних напрямів, у яких процеси взаємозалежності набули найбільшого поширення, включаючи глобалізацію у фінансовій сфері, в поширенні та використанні інформації, в політичних і демографічних процесах, у військовій сфері.

Згідно з цивілізаційною теорією Е. Тоффлера [31], людство вже пережило дві хвилі розвитку — аграрну та індустріальну. За ними настає третя хвиля — інформаційна. Однією з її ознак є практично одночасна дія на весь світовий соціум. Дві попередні хвилі зачіпали локальні соціуми окремо, початок якісних змін в окремих суспільствах іноді відділяли кілька століть. Сьогодні ж у процес соціальних трансформацій залучені нарівні з супердержавами і африканські глухі села, і амазонські джунгли. Інформаційне суспільство, що прийшло з „третьою цивілізаційною хвилею”, за своєю суттю глобальне. З позицій теорій інформаційно-економічної моделі становлення глобального суспільства це — формування єдиного загальносвітового фінансово-інформаційного простору, своєрідна вища стадія інтеграції світових господарських зв'язків.

Феномен сучасної інформаційної взаємодії — результат двох процесів, які паралельно розвивалися протягом усієї історії людства: постійного зростання ролі і збільшення обсягів інформації, необхідної для забезпечення життєдіяльності соціуму, а також вдосконалення технології її нагромадження і поширення. Інформація стає всепроникаючою і може використовуватися як могутня зброя для досягнення певних цілей, які далеко не завжди збігаються з інтересами окремих країн. Оскільки інформаційні канали мають мережеву структуру, блокування частини з них вже зараз малоефективне, а через деякий час стане й зовсім безглуздим. Тому закритість суспільства як суто оборонна стратегія є загрозою існуванню цього суспільства [20, с. 286]. Як лідер в розробці новітніх електронних та інших технологій, Захід має можливість

контролювати інформаційні потоки, що дає йому небачені переваги. Постійно оновлюючи виробничі технології, він реалізує на світовому ринкові новітні товари кращої якості за найвигіднішими цінами і встигає налагодити випуск наступного покоління товарів до того, як десь у світі починають самостійно відтворювати його учорашні стандарти. Інші країни приречені або тиражувати його вже морально застарілі виробничі можливості, одержуючи від цього мінімальний прибуток, або задовольнятися сферами, які не потребують високих технологій, зокрема сільським господарством і видобувною промисловістю, ціни на продукцію яких загалом невисокі. Монополізувавши контроль над інформацією і виробництвом новітніх технологій, Захід, поставивши в залежність від себе всі інші країни, забезпечив собі й економічне лідерство. В результаті утворилася суттєва нерівність між ним і рештою світу в інформаційно-технологічній сфері, що негативно позначається на становищі більшості країн.

Так, є всі підстави стверджувати, що новітні інформаційні технології наприкінці ХХ століття сприяли зростанню розриву між найзаможнішими і найменш заможними групами населення в провідних індустріальних країнах, хоча тенденції до зниження нерівномірності розподілу матеріального багатства справді спостерігалися у всіх розвинутих демократіях. Наскільки вражаючим було скорочення цього розриву в першій половині минулого сторіччя, настільки ж виразною є нині протилежна тенденція. На початку 1990-х років ці тенденції були підсилені новими обставинами, серед яких потрібно відзначити наслідки технологічного стрибка кінця 1980-х років, що позначилося на підвищенні прибутку найбільш заможної частини населення [14, с. 442]. Тим часом збільшення розриву не було б таким масштабним і не мало б небезпечних наслідків, якби паралельно з підвищенням доходів найбільш успішної частини населення не почали знижуватися реальні матеріальні доходи найменш забезпечених прошарків. Цей процес, що розпочався в середині 1980-х років і продовжувався навіть за умов економічного зростання, не був відомий за часів індустріального типу господарства [14, с. 443]. Всі ці явища пояснюються особливим становищем, в якому перебувають нині виробники інформації і знань – основних ресурсів сучасного суспільства, а також всі відносно близькі до них соціальні групи.

Однак, за іронією долі, саме прогрес в інформаційній сфері призводить до сучасного класового поділу, який „спричинено сутнісними відмінностями внутрішнього потенціалу між різними членами суспільства” [14, с. 436]. На разі можна говорити радше про тенденції, а не про dokonані факти, про те, що в межах капіталістичної системи не мають свого розв’язання основні суперечності індустріального суспільства. Найближчим часом класовий поділ обіцяє стати набагато більш жорстким, ніж будь-які колишні форми соціальної нерівності. Особлива небезпека цієї суспільної поляризації пов’язана з тим, що мета і результат діяльності соціальних груп, які

формується, виявляються діаметрально протилежними, то ж це може призвести до соціальних конфліктів.

Отже можна зазначити, що на сучасному етапі спостерігається різючий парадокс: нові можливості глобалізації в інформаційній сфері „працюють” на шкоду людині, створюють значні ризики не тільки для внутрішньодержавної соціальної стабільності економічно розвинутих держав, а й загрожують регіональній і міжнародній безпеці, що простежується по осі Захід – країни „третього світу”.

Глобалізація в політичній сфері спричинила нові виклики. Демократичні здобутки „відкритого суспільства” опинилися під загрозою перманентної політичної нестабільності. Це стосується не лише України. ВЕС політична ситуація протягом останніх п’яти років далека від стабільності. Це засвідчують провал референдуму щодо Європейської конституції, масштабні акції протесту профспілок проти соціальних реформ, які організує Єврокомісія, зростання популярності євроскептиків. Хвилі дестабілізації докотилися й до латинської Америки, де домінуванню США було зроблено виклик у вигляді режиму У. Чавеса в Венесуелі, Моралеса в Болівії і традиційної влади Ф. Кастро на Кубі, якого у Вашингтоні зарано списали з рахунків.

Особливу сферу, яка за умов глобалізації зазнає істотних змін, становлять демографічні процеси. Головний проміжний підсумок глобалізації в контексті демографії становить різке зростання кількості населення в країнах периферії, що породжує проблему, яка визначається вкрай нерівномірним демографічним балансом. У цьому сенсі заслуговує уваги твердження І. Валлерстайна, що „масштаби всесвітньої економічної і демографічної поляризації значно підсилюють глобальний тиск у бік міграції” [5, с. 26]. А. Пригожин висловився ще більш лаконічно: „Асинхронність розвитку зазвичай викликає велике переселення народів” [26, с. 56].

Ситуація ускладнюється тим, що в умовах глобалізації розвинена Північ не в змозі відгородитися від депресивного Півдня і створити замкнену зону економічного процвітання. Зустрічаючи труднощі при адаптації, іммігранти створюють в країнах проживання анклавів, які стають базою для міжнародних злочинців, транспортування наркотиків, незаконної торгівлі зброєю, різних афер у сфері фінансового обігу.

Аналіз впливу процесів глобалізації вимагає оцінки зміни пріоритетів у політиці держав у воєнній сфері. За умов економічної глобалізації цінність становить вже не сама територія, її населення та промисловий комплекс, а фактори геополітичного характеру й потенціалу. Більш вагомим і подекуди вирішальною мотивацією стає боротьба за вплив, яка проявляється в ухваленні стратегічних рішень, боротьбі за доступ до ресурсів, контроль над інфраструктурою, монополізації інформаційних, комунікаційних, фінансових можливостей. Одним з ключових моментів нових міжнародних відносин стає поява нових стратегічних завдань,

включаючи „захист економічних інтересів держави”, у тому числі й у сферах, що „виходять за межі її території” [18, с. 4]. Якщо в минулому в боротьбі за територіальний переділ світу головну роль відігравала воєнна складова потужності держави, то в епоху глобалізації розширення сфери впливу (яке визначається потребами в ресурсах) забезпечується, перш за все, невоєнними засобами. Воєнна інтервенція з метою анексії іноземної території відходить на другий план. Істотні переваги одержують держави, що володіють комплексною потужністю, заснованою на розвинутій економіці, впливовій політиці і дипломатії, ефективній інформаційній складовій. Водночас в умовах глобалізації економічні інтереси розвинутих країн дедалі більше виходять за межі національної території, що обумовлює потребу в їх захисті, у тому числі, за необхідності, і з використанням Збройних Сил за межами країни. Економічна діяльність, включаючи економічну конкуренцію, дедалі більше набуває військово-політичного виміру. Це не обов’язково пряме застосування воєнної сили (тобто бойові дії), а й загрози її використання чи навіть сам факт присутності в тому чи іншому районі земної кулі сил швидкого реагування. Разом з тим, розвиток економіки, гарантований обмін товарами і ресурсами, безперерйна робота комунікацій можливі тільки в умовах стабільного і ефективного функціонування світової економіки, що можливо лише за умов „динамічної стабільності” системи міжнародних відносин. Тому значення воєнної сили (засобів збройного насильства) як крайнього способу в забезпеченні „глобальної силової рівноваги” залишається досить вагомим чинником [15, с. 254 - 255].

Отже залучення емпіричних і статистичних даних та критичний перегляд новітніх концепцій І. Валлерстайна, Е. Тоффлера, С. Гантінгтона, Ф. Фукуями, З. Бжезинського, Г. Кіссінджера, Дж. Сороса, Дж. Стігліца та інших авторів дозволяє визначити основні фактори ризику, які посилюють конфліктогенний потенціал в процесі глобалізації та загрожують загостренням протистояння в формі політичних конфліктів.

Література:

1. **Бжезинский З.** Великая шахматная доска: Господство Америки и его геостратегические императивы: Пер. с англ. – М.: Международные отношения, 2002. – 254 с.
2. **Бжезинский З.** Выбор: Мировое господство или глобальное лидерство: Пер. с англ. – М.: Международные отношения, 2005. – 288 с.
3. **Будз В.** Техніка як чинник глобального міжцивілізаційного конфлікту // Людство на межі тисячоліть: діалог цивілізацій. Матеріали науково-практ. конф. – К.: Нац. акад. упр., 2003. – С.146 – 148.
4. **Валлерстайн И.** Анализ мировых систем и ситуация в современном мире. – СПб.: Университетская книга, 2001. – 416 с.
5. **Валлерстайн И.** Конец знакомого мира: Социология XXI века: Пер.

с англ. – М.: Логос, 2003. – 368 с.

6. **Валлерстайн И.** Социальное изменение вечно? Ничто никогда не изменяется? // Социологические исследования. – 1997. – №1. – С. 8 – 21.

7. **Вельяминов Г.** Россия и глобализация // Россия в глобальной политике. – 2006. – Т.4, №3. С. 88 – 105.

8. **Воронов І. О.** Глобалізація і політика: Реалії і перспективи соціальних трансформацій: Монографія. – К.: Генеза, 2004. – 288 с.

9. **Гелд Дейвід, Мак-Грю Ентоні.** Глобалізація / антиглобалізація: Пер. з англ. – К.: К.І.С., 2004. – 180 с.

10. Грани глобализации, трудные вопросы современного мира / Под ред. А. Б. Вебера. – М.: Горбачёв-фонд, 2003. – 592 с.

11. **Журавльов Є. П.** Еколого-економічний вектор розвитку: системний підхід // Стратегічна панорама. – 2004. – №4. – С. 61 – 66.

12. **Загладин Н. В.** Глобализация: вызовы структуре миропорядка // МЭ и МО. – 2002. – №9. – С. 10 – 13.

13. **Иноземцев В. А.** На рубеже эпох. Экономические тенденции и их неэкономические следствия. – М.: ЗАО „Экономика”, 2003. – 776 с.

14. **Иноземцев В. Л.** За пределами экономического общества: – М.: „Academia”, Наука, 1998. – 640 с.

15. **Капітоненко М. Г.** Асиметричний конфлікт у постбіполярній системі міжнародних відносин // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Міжнародні відносини. – 2002. – Вип. 24. – С. 252 – 257.

16. **Капітоненко М. Г.** Конфліктогенність постбіполярної системи міжнародних відносин: Дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. – К., 2004. – 210 с.

17. **Киссинджер Г.** Дипломатия: Пер. с англ. – М.: Ладомир, 1997. – 848 с.

18. **Клименко А. Ф.** Глобализация и её влияние на военную политику и военную стратегию // Военная мысль. – 1992. – №5. – С. 2 – 15.

19. **Кузнецов В.** Что такое глобализация? // МЭ и МО. – 1998. – №2. – С. 12 – 21.

20. **Ландабасо А. И., Коновалов А. М.** Терроризм и этнополитические конфликты. Книга вторая. Терроризм сегодня. – М.: Огни, 2004. – 416 с.

21. Многоликая глобализация. Культурное разнообразие в современном мире: Пер. с англ. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 379 с.

22. **Модельски Дж.** Эволюция глобальной политики // Полис. – 2005. – №3. – С. 62 – 82.

23. **Некlessа А.Н.** Проект „Глобализация”: глобальные стратегии в предверии новой эры // Безопасность Евразии. – 2000. – №1. – С. 157 – 197.

24. **Овчинский В.** Новый мировой беспорядок и его армии // Россия в глобальной политике. – 2006. – Т. 4, №2. – С. 214 – 221.

25. **Пахомов Ю.Н., Крымский С. Б., Павленко Ю. В.** Пути и перепутья современной цивилизации. – К.: „Международный деловой центр”, 1998. – 432 с.
26. **Пригожин А. И.** Особенности четвертой мировой войны // Вестник Московского университета. Серия 18: Социология и политология, 2004. – №3. – С. 54 – 62.
27. **Сорос Дж.** Джордж Сорос про глобалізацію: Пер. з англ. К.: Видавництво Соломії Павличко „Основи”, 2002. – 173 с.
28. **Сорос Дж.** Криза глобального капіталізму (Відкрите суспільство під загрозою): Пер. з англ. – К.: Основи, 1999. – 259 с.
29. **Стиглиц Д. Ю.** Глобализация: тревожные тенденции. – М.: Мысль, 2003. – 304 с.
30. **Тойнби А. Д.** Постыжение истории: Пер. с англ.. – М.: Прогресс, 1996. – 608 с.
31. **Тоффлер Е.** Третья Хвиля: Пер. з англ. – К.: Видавничий дім „Всесвіт”, 2000. – 475 с.
32. **Тоффлер Э.** Метаморфозы власти: Пер. с англ. – М.: ООО „АСТ”, 2002. – 669 с.
33. **Тоффлер Э.** Шок будущего. – М.: ООО „АСТ”, 2004. – 557 с.
34. **Уткин А. И.** Доктрина Буша: концепция, разделившая Америку // Россия в глобальной политике. – 2005. – Т. 3, №4. – С. 29 – 42.
35. **Форрестер Д.** Мировая динамика. – М.: ООО „АСТ” СПб., 2003. – 379 с.
36. **Фукуяма Ф.** Конец истории и последний человек: Пер. с англ. – М.: ООО „АСТ”, Ермак, 2005. – 588 с.
37. **Хантингтон С. П.** Третья волна. Демократизация в конце XX века. – М.: РОССПЭН, 2003. – 368 с.
38. **Dahrendorf R.** Class and Class conflict in industrial Society. – London: Routledge & Kegan Paul, 1969. – 336 p.
39. The 2007 top 10 Global Economic Challenges. An Assessment Of Global Risks And Priorities. Brookings global economy and development. – Wash., DC: The Brookings Institution, 2007. – 25 p.
40. **Waltz K.** Peace, Stability, and Nuclear Weapons. – La Jolla, CA: IGCC, 1995. – 32 p.